

pogrešna teorija je ona koja tvrdi da je nacionalizam prirodan, očit i samostvarajući. Druga teorija zasniva se na mišljenju da je nacionalizam posljedica ideja i da bi politički život u industrijskim društvima mogao i bez njega. Treća teorija je marksistička koju Gellner naziva "teorija pogrešne adrese" jer je po toj teoriji nacija greškom preuzela ulogu klase. Četvrtu pogrešnu teoriju zastupaju i pobornici i neprijatelji nacionalizma, a njezina osnovna teza polazi od toga da je nacionalizam ponovna pojava atavističkih sila krvi i teritorija.

Jedna od glavnih slabosti Gellnerova modela proizlazi iz njegove trofazne sheme povijesti čovječanstva koja puno toga pokriva, a zapravo malo toga objašnjava. Začuduje Gellnerova spremnost za upotrebom jedne takve sheme koja je karakteristična za filozofiju povijesti 19. stoljeća. Uz to, konfuziju u Gellnerov model unosi i pomalo nejasna upotreba pojma kulture. Stoga mi se puno prihvatljivijim čini kulturni model Benedicta Andersona iznesen u knjizi *Nacija: zamišljena zajednica*.

No bez obzira na nedostatke u Gellnerovu radu, njegov doprinos istraživanju nacije je vrlo značajan i nezaobilazan za svakoga tko se bavi ovom problematikom.

Dinko Župan

SABRINA P. RAMET, *Nihil Obstat. Religion, Politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia*, Duke University Press, Durham & London, 1998.; 424 str.

"Politics is the natural sphere of religion because, as Hegel realized, one way to comprehend religion is to view it as the spiritualization of politics."

("Politika je prirodni djelokrug religije, jer, kao što je to Hegel jasno spoznao, jedan od načina da se shvati religiju jest da ju se prosuđuje kao oduhovljene politike.")

(S. P. R.)

Sabrina P. Ramet nije nepoznato ime u politološkim krugovima.¹ U svojoj novoj knjizi *Nihil Obstat* (lat.: ništa ne stoji na putu), autorica obraduje odnose između religije i politike u Istočnoj i Središnjoj Europi te Rusiji nakon pada komunističkog sustava.

Cijela je knjiga podijeljena na *Imprimatur* (IX.-XI.), tj. autoričin uvod, te četiri poglavlja i četrnaest potpoglavlja: I. *Cross-Regional Overview in Comparative Perspective* (1.-49.);² II. *The Northern Tier: East Germany, Poland, Czechoslovakia, and Hungary*

¹ Ova rođena Londončanka (V. Britanija) već godinama živi i djeluje u SAD-u. Profesorica je na Međunarodnim studijima Sveučilišta Washington. Autorica je nekoliko zapaženih knjiga, od kojih posebno treba istaknuti: *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963-1983*, (1984.); *Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation*, (1995.); *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War*, (1996.); *Whose Democracy? Nationalism, Religion, and the Doctrine of Collective Rights in Post-1989 Eastern Europe*, (1997.).

² Potpoglavlja: 1. Introduction: The Communist Legacy and the New Religious Landscape; 2. Phases in Communist Religious Policy.

(51.-144.);³ III. *The Balkans* (145.-226.);⁴ IV. *The Former Soviet Union* (227.-262.);⁵ V. *Postcommunist Trends and Conclusion* (263.-340.).⁶ Knjizi su dodane opsežne bilješke koje čitatelja upućuju na korištenu literaturu i izvore (341.-407.) te stvarno kazalo (409.-424.).

Neka od ovdje objavljenih poglavlja, odnosno potpoglavlja, nisu autoričin novi doprinos istraživanju ove teme, nego predstavljaju poboljšanu verziju već ranije publiciranih članaka i rasprava.⁷ U potpoglavljima 1,7 i 9.-14. objavljeni su tekstovi koji se sada prvi put daju na uvid stručnoj i inoj javnosti.⁸

Za hrvatskog je čitatelja svakako najzanimljivije treće poglavlje (*The Balkans*). Od tri ovdje objavljena potpoglavlja samo je sedmo u potpunosti novo.⁹ Ostala dva – šesto i osmo – publicirana su prije u nešto drukčijem obliku.¹⁰ Već spomenuto šesto potpoglavlje ("Nacija i religija u Jugoslaviji") tematski se isključivo bavi odnosima između države, nacije i religije na prostorima bivše jugoslavenske državne zajednice.

Prema autoričinom shvaćanju religija je bila "konstitutivni element" u oblikovanju grupnog identiteta i "nacionalizma" (rodoljublja) većine nacionalnih skupina u bivšoj Jugoslaviji. U ondašnjoj su se multietničkoj jugoslavenskoj državi vjerske zajednice glede svoga odnosa prema "nacionalnom identitetu i nacionalizmu" mogle uvjetno razvrstati u tri skupine. Prva se skupina sastojala od "povijesnih crkava" koje su više od tisuću godina nastupale kao zaštitnice kulture vlastitoga naroda. U ovoj su skupini, tvrdi autorica, bile zastupljene samo dvije vjerske zajednice – Katolička crkva, koja se identificirala sa Slovencima i Hrvatima i Srpska pravoslavna crkva, koja je bila u najužoj svezi sa Srbima i Crnogorcima. Drugu su skupinu činile "etničke crkve", tj. male vjerske zajednice koje su bile usmjerene prema raznim nacionalnim manjinama. Međutim, prema mišljenju profesorice Ramet, ove vjerske zajednice, iako su svojom formom bile "nacionalne", nisu mogle igrati ulogu čuvara nacionalnoga identiteta. U ovu bi skupinu ulazile sljedeće vjerske zajednice: Češka braća, Slovačka evangelistička crkva, Mađarska evangelistička crkva i Starokatolička crkva u Hrvatskoj. U trećoj su se skupini našle "nenacionalne crkve" koje su se pojavile relativno kasno, te stoga nisu mogle pustiti dublji korijen među domaćim stanovništvom. Općenito uzevši, vjerske zajednice koje bi se mogle svrstati u ovu skupinu, nisu bile zainteresirane za nacionalnu kulturu u kojoj su djelovale i kojoj su pripadali njihovi vjernici. Autorica ovdje ubraja adventističku i baptističku crkvu te Jehovine svjedoke. (147.)

Profesorica Ramet je od početka bila svjesna da joj ovdje prikazana kategorizacija vjerskih zajednica ne pruža zadovoljavajući okvir za cjelovitu analizu kompleksnih odnosa

³ Potpoglavlja: 3. Varieties of Christianity in East Germany; 4. Catholicism and National Culture in Poland, Hungary, and Czechoslovakia; 5. The Catholic Church Among the Czechs and Slovaks.

⁴ Potpoglavlja: 6. Nation and Religion in Yugoslavia; 7. Holy Intolerance: Romania's Orthodox Church; 8. Albania's Triple Heritage.

⁵ Potpoglavlja: 9. The Russian Orthodox Church in Transition; 10. A House Divided: Ukraine's Fractious Churches.

⁶ Potpoglavlja: 11. In Hoc Signo Vincēs: The New Evangelism in Postcommunist Europe; 12. Mores Ecclesiae et Potestas Fidei: A Contrast of the Bulgarian Orthodox Church and the Polish Catholic Church; 13. Nihil Obstat: The Rise of Nontraditional Religions; 14. Ego Te Absolvo: The Nature of Religio-Political Interaction.

⁷ Vidi: S. P. RAMET, *Nihil Obstat*, X.

⁸ Vidi bilj.: 2.-6.

⁹ Vidi bilj.: 4.

¹⁰ Šesto potpoglavlje je prvi put objavljeno pod naslovom "Religion and Nationalism in Yugoslavia" u: *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*, (1989.). Ranija verzija osmoga potpoglavlja nosila je naslov "The Albanian Orthodox Church", a objavljena je u: *Eastern Christianity and Politics in the Twentieth Century*, (1988.).

između institucionalizirane religije i nacije, te države na prostorima bivše Jugoslavije. Upavo stoga ona je kao "posebne slučajeve" obradila još jednu kršćansku i jednu nekršćansku vjersku zajednicu – Makedonsku pravoslavnu crkvu i Islamsku vjersku zajednicu.

Autorica je dobro uočila kompleksnost odnosa između nacionalne Makedonske pravoslavne crkve i suvremene makedonske nacije. Naime, s jedne strane, ova je vjerska zajednica posljedica raskola u Srpskoj pravoslavnoj crkvi u drugoj polovini XX. stoljeća, a s druge strane službena afirmacija makedonske nacije fenomen je nedavnog datuma, uvjetovan rezultatima Drugoga svjetskog rata.

Premda je islam već stoljećima prisutan na balkanskim prostorima, njegova identifikacija s nacijom relativno je novija pojava. Upravo na ovom primjeru profesorica Ramet dobro uočava svu kontroverznost odnosa komunističkog poretka, utemeljenoga na marksističkoj ideologiji, prema vjeri i naciji. Inzistiranje jugoslavenskih komunista na tome da postoji posebna "muslimanska nacija" dovelo je do apsurdne tvrdnje da pojam "musliman" ne označava nužno vjersku pripadnost.¹¹ Drugim riječima, netko tko se u nacionalnom pogledu izjašnjavao kao "Musliman" mogao je istodobno biti i ateist i vjernik. Teoretski je bilo moguće da "Musliman", koji je bio vjernik, ali nije bio pripadnik islamske vjerske zajednice, bude član neke kršćanske crkve ili nekršćanske sljedbe.

U godinama koje su prethodile raspadu bivše jugoslavenske države, komunistički je režim nastojao strogo ograničiti vjerske zajednice na njihovo liturgijsko djelovanje. Autorica takvo nastojanje označava kao pokušaj jugoslavenskih komunista da svedu religiju na "privatnu stvar svakog pojedinca". Iz toga je logično slijedilo da će komunističke vlasti gotovo pola stoljeća, poricati religiji bilo kakvu legitimnu ulogu u javnome životu. Premda vjera u određenom smislu jest "privatna stvar", to nikako ne znači da vjerske zajednice nisu javne organizacije, te da ih se može isključiti iz javnoga života. Profesorica Ramet točno zaključuje da komunističko nijekanje javne uloge vjerskih zajednica nije bio samo pokušaj da se "potkrešu temelji crkvenoga života općenito", nego i da se "napadne veza religije i nacionalizma [rodoljublja] u njegovoj stožernoj točki". (148.-149.)

Svjesna činjenice da su povijesne činjenice presudno odredile odnose između religije, nacije i države, autorica se potrudila napisati relativno opširne historijske preglede o djelovanju najznačajnijih vjerskih zajednica – Katoličke crkve, Srpske pravoslavne crkve i Islamske vjerske zajednice – na ovdašnjim prostorima.

Kao što se i moglo očekivati, ovi su pregledi ponajprije namijenjeni stranom čitatelju. Iako profesorica Ramet dobro poznaje povijest južnoslavenskih zemalja, ipak joj se potkralo nekoliko netočnosti koje donekle umanjuje opći dojam visoke razine kojom je knjiga napisana, pogotovo kada je riječ o recentim događajima.

Koristeći se postojećom literaturom, autorica se našla u teškoj situaciji da ukratko objasni nastanak, djelovanje i osnovne karakteristike Crkve bosanske, te probleme vezane uz uporabu glagoljske liturgije. No, treba otvoreno reći, glavni krivac za to nije gospođa Ramet, nego bivša jugoslavenska i sadašnja hrvatska historiografija koje nisu uspjele dati, ako ne konačne, a ono barem privremeno prihvatljive odgovore na ova kontroverzna pitanja. (150.-151.)

Autoričnoj pozornosti nije mogao izmaknuti glasoviti Prvi hrvatski katolički kongres, održan u Zagrebu u posljednjoj godini XIX. stoljeća. Prema njezinom mišljenju ovaj je katolički kongres bio podjednako i "protupravoslavan" i "protusrpski". (155.) Ovakvo autoričino mišljenje zorno pokazuje da strani, inače dobro informirani autori nisu,

¹¹ U praksi se ova kontroverza rješavala pravopisnim *unicumom* – riječ "Musliman", pisana velikim početnim slovom, označavala je nacionalnu, a riječ "musliman", pisana malim početnim slovom, vjersku pripadnost.

nažalost, u mogućnosti koristiti se najnovijom historiografskom literaturom koja na kvalitativno nov način obrađuje neke od ključnih događaja iz nedavne hrvatske crkveno-političke povijesti, nego se još uvijek služe znanstveno prevladanim radovima koji najčešće nisu lišeni brojnih ideoloških i nekih drugih, nimalo dobroćudnih predrasuda.

Sitnije pogreške, kao npr. tvrdnja da su Habsburgovci 1878. "anektirali" Bosnu i Hercegovinu ili, pak, da je časopis "Hrvatska Straža" bio mjesečnik koji je kontinuirano izlazio sve do 1946. nisu ugodne, ali im ne treba pridavati veću važnost. (155.-156.)

Ocjenjujući knjigu u cjelini, a pogotovo onaj dio koji se odnosi na Hrvate, rekao bih da je profesorica Ramet još jednom pokazala da je vrsni poznavatelj ove kompleksne problematike. Autoričino smjelo interdisciplinarno kombiniranje povijesne znanosti sa sociologijom i politologijom, te njezina golema erudicija i enciklopedijska obrada krajnje osjetljivih, od drugih autora često pogrešno shvaćenih i, što je još gore, pogrešno prezentiranih problema, glavna su kvaliteta knjige. *Nihil obstat.*

Zlatko Matijević

Zrakoplovstvo Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.

U knjižarama se pojavila zanimljiva knjiga o povijesti zrakoplovstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.-1945. Namijenjena je ljubiteljima zrakoplovstva, ali i široj publici željnoj političko-fotografskih interpretacija novije povijesti.

Riječ je o prvijencu nove biblioteke "Kрила" specijalizirane za povijest zrakoplovstva u nas.

Knjiga je tiskana u tvrdom uzevu, u veličini A4, i ima 367 stranica. Ilustrirana je s 400 crno-bijelih fotografija s prizorima osoba, uzletišta, bojnih akcija. Istinska su rijetkost dijapozitivi u boji uzletišta u Sv. Nedjelji kraj Samobora i zrakoplovnoj luci Rajlovac (Sarajevo) snimljeni ljeta 1942. i dijapozitivi uzletišta Borongaj u jesen 1944. Autori knjige su trojica entuzijasta zrakoplovstva Danijel Frka, Josip Novak i Siniša Pogačić, koji su godinama prikupljali građu za ovu temu.

Uporno su tragali za negdašnjim zrakoplovcima, razgovarali i bilježili njihove dojmove, prikupili dragocjen fotografski i dokumentarni materijal. Mnogi njihovi sugovornici nažalost nisu dočekali objavljivanje ove vrijedne knjige.

Analizom podataka prikupljenih u arhivima i muzejima u zemlji i inozemstvu autori su temeljito obradili veliku dokumentaciju. Iako u prilogima daju popis literature, ova knjiga ipak nema podroban znanstveni instrumentarij, odnosno temeljit popis arhivske građe jer je pisana zapravo više znanstveno-popularnim stilom. Valja istaknuti kako su ispod svih slikovnih priloga navedeni izvori odnosno vlasnici kako bi poslužili i drugim istraživačima, a za maketare su značajne tehničke ilustracije kojih ima šezdesetak u crno-bijeloj i u boji tipova zrakoplova u sastavu zrakoplovstva NDH.

Knjiga je podijeljena u šest sadržajnih cjelina; *Ratno zrakoplovstvo NDH* od stranice 11-142., *Hrvatska zrakoplovna legija* 147-171., *Posebne postrojbe* 197-211., *Boje i oznake zrakoplova* 233-314., *Oznake na odorama zrakoplovnih snaga NDH* 321-334., *Prilozi* 335-367 u kojima su podaci o organizaciji letaćkih postrojbi, rekonstrukcija i kronološka raščlamba, opisi zrakoplovnih luka, popis gubitaka 4. legionarske lovačke skupine na Istočnom bojištu, popis zrakoplovnih "asova", registar zrakoplova, napuštanje zrakoplovnih postrojbi NDH po datumima, popis literature i životopisi, od najuspješnijeg